

Черненко Г. А.

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ НА ЦІННІСНІ СИСТЕМИ: ДІАПАЗОН ІМОВІРНОСТЕЙ

К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2018. — 348 с.

Монографія Г. А. Черненко «Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей» стосується багатьох проблем, актуальних не лише в лінгвістиці. У центрі уваги авторки — взаємодія мови, свідомості та світу, а саме — оцінне ставлення людини до різних об'єктів і властивостей, способи мовного відображення цього ставлення, шляхи його формування засобами мови.

Г. А. Черненко нагадує нам, що мова не лише передає думки, знання та почуття, а й прищеплює ціннісні уявлення, ціннісні орієнтації, ціннісні системи. Цінності — це те, що ми вважаємо найбільш бажаним, важливим, дорогим і потрібним у своєму житті. Будучи основою різних світоглядів та ідеологій, вони владно скеровують як життєвий шлях кожної конкретної людини, так і рух людських спільнот у певному напрямі, до певного ідеалу. Саме цінності заохочують нас до творчості, до пошуків істини, добра, краси, до боротьби за свободу, до спроб змінити наш недосконалий і несправедливий світ. Символічно, що поняття цінності наявне вже в третій статті Конституції України¹.

Монографія складається з передмови, п'яти розділів, післямови, списків джерел і цитованої літератури. У перших трьох розділах Г. А. Черненко цілісно та послідовно відтворює будову різнорівневих мовних явищ, які мають у своєму значенні оцінний компонент (мовно-аксіологічні структури). Ідеться про 1) оцінні висловлення; 2) уявлення,

орієнтації та поняття, що відображають аксіологічну категоризацію світу (авторка називає їх *ціннісними концептами*); 3) вербалізовані пропозиції, з яких адресат може зробити висновок про цінність об'єкта та властивості. Для позначення таких мовних одиниць обрано термін *мовно-когнітивні цінніснотвірні моделі*, оскільки вони є також моделями процесів інтерпретації, що відбуваються у свідомості читача або слухача.

Заслуговує на увагу спроба Г. А. Черненко не сприймати беззастережно хоч і поширений, але семантично неоднозначний (як не сказати суперечливий) термін *концепт*, а знайти пояснення його популярності. Для цього в першому розділі вона заглиблюється в історію побутування термінів *поняття* та *концепт* у радянському та пострадянському мовознавстві. Авторка доводить потребу в терміні *концепт*, покликаючись на наявну в ньому «культурно-історичну та суб'єктивно-психологічну зумовленість» (с. 65), якої немає в понятті. Але в такому розумінні термін *концепт* виявляється синонімічним терміну *уявлення* (лат. *repraesentatio*), яким ще від XVII ст. (Р. Декарт, Дж. Локк, пізніше Д. Берклі, Д. Г'юм, І. Кант) позначають чуттєво-наочний образ предметів і явищ навколишнього світу. Обґрунтовуючи свої міркування, дослідниця спирається на праці американських когнітологів. Проте аргументи ці не дуже переконують. Адже в сучасній англійській мові лексична семантика латинізму *concept* надзвичайно розмита: це й ідея, і поняття, і уявлення, і концепція, і суть, і принцип, і задум. Через цю значеннєву строкатість слово навряд чи «запрацює» в науковому вжитку, який вимагає строгої термінологічної визначеності. У результаті по-

¹ «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (Ст. 3 Конституції України).

треба в ньому залишається під питанням. Термін *ціннісні уявлення*, на нашу думку, більше надається для позначення об'єкта рецензованої розвідки (хоч і він небездоганний: утворений від нього прикметник *уявленнєвий* ще не набув поширення). Не варто скидати з рахунку й інші суміжні терміни, як-от *ціннісні орієнтири*, *ціннісні пріоритети*, *ціннісні переконання*, *ціннісні ідеали* тощо. Зрештою, центральною категорією аксіології є саме *цінності*, а не *ціннісні концепти*.

Третій розділ містить класифікацію мовно-когнітивних цінніснотвірних моделей. Тут виділено раціональні моделі, що спираються на причинно-наслідкові зв'язки (каузативна й телеологічна моделі), та ірраціональні (маніпулятивні) моделі, в основі яких — зв'язок норми з оцінкою (деонтологічна й дефініційна моделі), асоціації за суміжністю (коатрибутивна модель), вплив думки авторитетних особистостей (реляційна модель), експресивний потенціал мовних одиниць (експлікаційна модель).

Теоретично важливою видається сформульована в монографії теза про те, що вплив певної ціннісної структури не завжди можна точно спрогнозувати. Бо щоразу він залежить від багатьох різних чинників. Насамперед — від особистості читача або слухача: його культурного рівня, розумових здібностей, сили судження, почуттєвої сфери, ієрархії потреб, ступеня гостроти, гнучкості та критичності мислення тощо. «У результаті, — твердить авторка, — одна й та сама сутність може оцінюватися різними суб'єктами по-різному в різний час і за різних обставин, одні й ті самі мовні структури можуть впливати, а можуть не впливати на аксіологічну складову концептуальної системи різних адресатів» (с. 180). Звідси — висновок про випадковість, імовірнісність впливу як самих аксіологічних структур, так і варіантів їх тлумачення.

Четвертий розділ присвячено відображенню в текстах аксіологічних конфліктів, породжених суб'єктивно-оцінним ставленням людини до світу. Не секрет, що в суспільствах співіснують не лише різноманітні, а й суперечливі цінності: особистісні, групові, національні, релігійні, політичні, професійні

тощо. Звідси неминучі зіткнення, протиріччя, навіть «війни» цінностей. У монографії їх представлено здебільшого як суперечності між складниками семантичних структур мовних оцінок, що їх здійснюють різні мовці. Як виявила дослідниця, попри усталену думку про принципову непримиренність аксіологічних конфліктів, вони все ж піддаються залагодженню — за допомогою трьох основних стратегій: кооперативної, унікальної та силової.

У п'ятому розділі лінгвістичні методи аналізу застосовано до явищ, які раніше вивчали переважно в межах соціології та соціальної психології: розбудова ідентичності, суспільні стереотипи, мова ворожнечі. Чи правомірно залучати ці проблеми до кола лінгвістичних? Авторка не лише дає ствердну відповідь, а й переконливо обґрунтовує свій підхід.

У цьому ж розділі Г. А. Черненко пропонує рецепти знешкодження («аксіологічної лінгводеконструкції») дискримінаційних ціннісних уявлень. Потрібно виявити або мотиви їх сформування, або способи замаскування, зокрема шляхом змішування з недискримінаційними (точніше кажучи, з «нормативними» в певній культурі) уявленнями. Ще один дієвий спосіб спростувати дискримінаційне уявлення — заперечити хибні елементи або зв'язки в його будові.

Завершують монографію роздуми авторки про невід'ємне право кожного з нас критично сприймати зовнішній мовний вплив на систему своїх цінностей, а також про можливості протистояти цьому впливові.

Справді, кожне суспільство, кожна доба, кожна культура сповідують специфічну ієрархію життєвих пріоритетів, які об'єднує певна базова цінність (Бог, батьківщина, комунізм, демократія, свобода, Європа, праця, освіта, влада, кар'єра, гроші, слава, техніка, кохання, родина, здоров'я, комфорт, споживання, розваги тощо). Ми ж, будучи «суспільними тваринами», заледве в змозі уникнути тих цінностей, що їх культивує наше суспільство. Проте важливо, підкреслює авторка, щоб у нас завжди лишалася змога вибирати й щоб ми приймали (чи не приймали)

пропоновані цінності свідомо, самостійно, осмислено. Для цього й треба знати ті мовно-комунікативні механізми, за допомогою яких цінності стають набутом колективної ідеології чи індивідуального світогляду. Рецензована праця істотно розширює наші уявлення про ці механізми. Саме в цьому вбачаємо її головне теоретичне та практичне значення.

Монографію написано з високою філологічною та логічною культурою: добре продумана концепція, струнка композиція, послідовний і прозорий виклад, аналітизм і доказовість, рівновага фактажу й узагальнень, переконливі висновки.

Певні зауваги викликає термінологічний апарат монографії: подибуємо чимало неологізмів, створених переважно на основі англіцизмів латинського й, рідше, давньогрецького походження. Особливо рясно авторка вживає їх у п'ятому розділі, називаючи вияви мови ворожнечі (*сексизми, расизми, ейджизми, лукізми, ейблізми, менталізми, класизми, локалізми, матримоніалізми, мізандризми*). До цього можна було б поставитися спокійно, якби, скажімо, англомовні колеги утворювали нові терміни на основі українських слів. А

оскільки для цієї мети вони використують слова своєї мови, то й нам, мабуть, варто наслідувати їхній приклад і теж розвивати нашу термінологію на основі рідної мови.

Напевно, слід було уникати енантіосемічного вислову *розв'язання ціннісних конфліктів*, адже його можна розуміти не лише в сенсі «залагодження конфліктів», а й «розпалювання конфліктів». Полегшило б сприйняття тексту розлогіше тлумачення структурних схем, за допомогою яких аналізується ілюстративний матеріал.

Загалом же праця Г. А. Черненко — безперечний здобуток нашої молоді аксіологічної лінгвістики. Нову монографію з інтересом зустрінуть не лише мовознавці, а й представники інших соціогуманітарних дисциплін — соціальної психології, соціології, філософії, логіки, семіотики, правознавства, етики, теорії суспільних комунікацій, теорії журналістики. Для ширшого кола зацікавлених читачів, не ладних здолати мовознавчий текст з елементами формалізованої мови логіки, ми радили б авторці підготувати скорочено-популярний варіант монографії — він став би цінним посібником із сучасної медіаграмотності.

П. СЕЛІГЕЙ